

L'INSTITUT INTERNACIONAL D'ESTUDIS BORGIANS (IIEB)

Eulàlia DURAN
Universitat de Barcelona

Els dos papes Borja, Calixt III i Alexandre VI, els germans Cèsar i Lucrècia, i més tard Francesc de Borja, el sant jesuïta, són, tots ells, figures d'abast internacional. Es tracta d'una família que, al llarg de més d'un segle, va incidir de manera decisiva, socialment i políticament en l'Europa de l'època. Els estudis sobre els Borja fets al llarg dels segles XIX i XX, molts d'ells fonamentats en documentació arxivística, feren un gran pas en el seu coneixement, però estudiosos italians d'una banda i catalans de l'altra estaven desconectats entre si i es mantenien en un ampli desconeixement recíproc. És evident que el major impacte dels Borja fou precisament a Itàlia però també és cert que es voltaren, sobretot a Roma, de familiars i enteparents valencians i catalans, la identificació dels quals escapà als estudiosos italians, tot i que alguns d'ells foren també importants. I això si ens cenyim als fets històrics.

La famosa llegenda negra que envoltà la família, fou originada a Itàlia ja en temps del papa Alexandre VI. Els primers pasquins que aparegueren penjats a la popular estàtua romana de Pasquí només feren somriure el papa, que no els donà cap importància. Però la llegenda anà creixent i es ramificà obeint a interessos principalment polítics, contraris a la ingerència d'estrangers en les qüestions internes de les grans famílies italianes que monopolitzaven els alts càrrecs de la cúria. O bé perquè anaven en contra d'interessos d'alts dignataris alemanys o francesos. D'aquí vingué l'expansió de la llegenda antiborgiana fora de les fronteres d'Itàlia i donà lloc a una literatura prolífica en tots els gèneres des del teatre a la novel·la, literatura que entrà, després, en el camp de la filmografia. Aquest fou un dels aspectes que popularitzaren arreu la família Borja i explica la nombrosa literatura alemanya, anglesa i francesa que li és dedicada.

No és estrany, doncs, que finalment s'hagi imposat la creació d'un Institut per tal de fomentar els estudis borgians arreu d'Europa i en particular als territoris de l'antiga Corona d'Aragó i a Itàlia. Els arxius italians són especialment rics gràcies als minuciosos informes polítics, que ratllaven l'espionatge, que els ambaixadors de les ciutats principals enviats a punts estratègics com a corresponsals, trametien als seus superiors per informar sobre tota mena d'incidents. També les dames aristòcrates passaven molta part del seu temps mantenint correspondència amb ambaixadors propis que donaven detalls més costumistes sobre les petites o no tan petites incidències a les diferents corts. D'aquí l'interès que tenen aquests arxius que són una veritable mina d'informació. Aquest tipus

de documentació, fruit de la fragmentació política de la península italiana, no és freqüent als territoris hispànics: un paral·lel seria la correspondència privada entre la noblesa, però els seus membres no eren professionals de la informació. Sí que hi havia, és clar, els ambaixadors reials, però no era costum que cada ciutat tingués els seus propis informadors de manera constant, no circumstancial.

Es feia necessari complementar i coordinar, per tant, la tasca dels investigadors d'aquesta primera època del Renaixement. No és estrany que el propulsor d'aquesta iniciativa hagi estat, una vegada més, el pare Miquel Batllori, investigador que treballà al llarg de la seva vida entre Itàlia i els territoris de parla catalana. Ens remuntem als anys noranta del segle passat. Batllori trobà l'ajuda inestimable de Lluís Cerveró, que havia començat a recollir informació sobre la família Borja en unes cèdules, avui consultables a l'Arxiu del Regne de València. En morir Cerveró el 1983, Batllori continuà la tasca iniciada. El propòsit primordial era donar a conèixer la rica documentació valenciana i publicar-la en forma de *Diplomatari*. Seguí una línia ja establerta sobretot a Itàlia amb la publicació dels *Monumenta* sobre Francesc de Borja, iniciats el 1894-1911 i represos darrerament, de *La Història dels papes* de Ludwig von Pastor (cinquena reedició amplificada, 1924), els *Documenti* de Menotti (1917), el *Regesto ibérico* de Calixte III, de Josep Rius i Serra, incomplet per la mort de l'autor el 1958, el *Material* de Peter de Roo (1924), i de la *Geneologia documentada de los Borja. Siglos XII-XVI* de Lluís Cerveró i estudi de M. Batllori (Roma, 1969). Tot aquest treball de recopilació documental pretenia redimensionar la famosa llegenda negra aplicada a la família Borja i procurar discernir la veritat de la llegenda i donar peu a estudis més seriosos i sense prejudicis preestablerts.

La publicació el 2002 del primer volum del *Diplomatari* centrat en el Regne de València (1299-1429), dirigit per M. Batllori i dut a terme per Luis Pablo Martínez i Miquel Navarro, inaugurava una nova època i es pot considerar com la data de fundació de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians com a òrgan de la Fundació Francesc Eiximenis de València (ara, Fundació Ausiàs March) i, en l'aspecte editorial, assumit per Eliseu Climent i la seva Editorial Tres i Quatre. La mort del P. Batllori el 2003 obligà a crear una mínima infraestructura per a continuar i ampliar l'obra iniciada. El 2005 es creà un comitè científic (Eulàlia Duran, Marià Carbonell, Josepa Cortés, Miquel Navarro i Maria Toldrà com a coordinadora). El lector pot seguir-ne els primer passos exposats per Maria Toldrà a *ER*, XXIX (2007), p. 325-329.

Els reptes han estat difícils. Una cosa és la teoria i l'altra la pràctica sempre subjecta a condicionaments diversos, logístics, de compliment de terminis, de centenaris borgians, de possibilitats personals, però podríem dir que l'activitat ha girat entorn de quatre grans eixos: 1) editar una col·lecció de documents i estudis borgians i establir acords amb institucions culturals i polítiques per dur-ho a terme; 2) organitzar simposis i trobades entre investigadors; 3) difusió *on-line* de descobertes i iniciatives sobre el món dels Borja; 4) creació d'un banc de dades documental, bibliogràfic, iconogràfic i musicològic.

Respecte al primer punt, editar una col·lecció de documents borgians, es tracta d'una continuació de la iniciativa de M. Batllori amb l'edició del primer d'una sèrie de *Diplomatari*s, dedicat a l'Arxiu del Regne de València (2002), dirigit per M. Batllori i que recull la documentació de l'època de Calixte III (1299-1429) procedent de diversos arxius valencians. És el primer d'una sèrie futura d'uns cinc volums.

A partir d'aquest s'han delimitat unitats arxivístiques i, dins de cada una, sèries concretes, en un sistema mixt d'edició total dels documents més interessants i només un regest per als altres. S'han publicat tres volums nous sobre el fons de la Cancelleria reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que aporten la documentació referent a Calixt III (1416-1458) publicats entre 2004 i 2007. Queda pendent la continuació a partir del 1458.

A Catalunya s'ha iniciat el recull de documentació sobre Alfons de Borja (Calixt III) a l'Arxiu Capitular i a l'Arxiu Municipal de Lleida en col·laboració amb l'Institut d'Estudis Ilerdencs. Es tracta d'informació sobre els estudis del primer dels grans Borja a l'Estudi General de Lleida. Paral·lelament s'ha iniciat el despulament de la documentació sobre els tres períodes de presència borgiana a Mallorca, als arxius de Palma de Mallorca en col·laboració amb el Consell Insular de Mallorca i l'Ajuntament de Palma sota la direcció de Marià Carbonell. En conjunt, els arxius valencians, catalans i balears que caldria consultar passen d'una dotzena (València, Xàtiva, Gandia, Sogorb, Oriola; Barcelona, Girona, Lleida, Arxiu Nacional de Catalunya, Tarragona, Vic; Mallorca).

Si considerem el marc italià, el nombre d'arxius a treballar sobrepassa la vintena, la majoria al nord d'Itàlia. De moment s'ha iniciat la tasca a l'Archivio di Stato di Roma amb el despulament de dos protocols del notari personal del papa Alexandre VI, Camillo Beneimbene, i on figuren les actes matrimonials de Lucrècia Borja, la legalització dels fills etc. Se n'ha publicat una àmplia descripció a cura d'Ivan Parisi a la *Revista Borja*, 1 (2006-2007) a la web de l'IIEB (vegeu més endavant). Un segon pas afecta l'Archivio Segreto Vaticano: el 2007 s'ha dipositat a la seu de l'IIEB una còpia en CD-ROM dels registres més interessants per a l'estudi dels Borja (registres de Calixt III i Alexandre VI), dels quals s'està procedint a fer-ne una descripció detallada sota la direcció de Miquel Navarro. El 2008 s'han adquirit dos DVD del mateix arxiu, que contenen la reproducció de l'únic llibre de breus conservat del papa Calixt i la cèlebre, però només coneguda parcialment, correspondència privada d'Alexandre VI amb els seus fills, familiars i servidors més directes (Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, 5020-5027). Paral·lelament s'ha iniciat la investigació a l'Archivio di Stato di Modena: correspondència intercanviada entre els germans Cèsar i Lucrècia Borja amb el duc d'Este i familiars seus i informes d'ambaixadors, sota la direcció de Júlia Benavent, i a l'Archivio di Stato di Siena, informes d'ambaixadors sobre els Borja sota la direcció del professor Francesco Senatore. Aquests projectes en curs poden donar una idea de l'objectiu d'aquesta sèrie.

Cal no oblidar, és clar, arxius importants com els de Madrid, Toledo, Simancas, Sevilla, Saragossa, Lisboa i evidentment, París i Londres, entre d'altres.

Com a complement de la sèrie documental, s'ha iniciat una nova sèrie, també de format gran, «Biblioteca Borja», que pretén oferir estudis recents sobre la família Borja (*Alexandre VI i Roma*, de Ximo Company, 2002) o monografies essencials estrangeres en versió catalana com el *Dietari secret* de Johannes Burckard (2003), el *Cèsar Borja* de W. H. Woodward (2005), *Lucrècia Borja* de Ferdinand Gregorovius (2007) i en preparació l'*Epistolari privat d'Alexandre VI en català*, conservat en diversos fons arxivístics (en una línia iniciada, també, per M. Batllori en la qual treballa Maria Toldrà) i un volum de bibliografia borgiana que inclou llibres i films, entre altres, a cura de Josepa Cortés.

Per tal de recollir textos més literaris s'ha iniciat paral·lelament la «Biblioteca Borja Minor» que fins ara ha publicat peces teatrals traduïdes al català, de Jules Verne, O. Panizza i A. C. Swinburne (2008), Víctor Hugo i Pietro Cossa (2010), estudis sobre Cèsar Borja (2009) i té en preparació el *Diari espiritual* de sant Francesc de Borja, uns poemes dedicats a Lucrècia Borja pel poeta Gianbattista Cantalicio, *Spectacula lucretiana* amb motiu del seu casament amb el futur duc de Ferrara Alfons d'Este etc., alguna novel·la de tema borgià com la de Meyer, *Angela Borgia* (1891) o Klabund, *Roman einer Familie* (1928), així com un volum de teatre anglès protestant del segle XVII.

Al marge de les publicacions referides, i passant ja al segon capítol sobre les activitats, l'IEEB organitza també actes culturals. Del 21 al 23 de novembre de 2007 celebrà el *II Simposi Internacional sobre els Borja* sota el títol *Els fills del senyor papa* per commemorar el cinquè centenari de la mort de Cèsar Borja. Consistí en un bloc de conferències, una taula rodona sobre «Documentació borgiana en arxius europeus», i un segon bloc de conferències sobre «Mecenatge i representació: la imatge dels Borja». La taula rodona fou molt fructífera perquè es pogué discutir la planificació general del treball arxivístic. Les actes s'han publicat *on line* al número 2 (2008-2009) de la *Revista Borja*. Hi ha previstes unes *Jornades dedicades a sant Francesc de Borja* el novembre de 2010 sota el títol *Home del Renaixement i sant del Barroc* que s'insereixen en els actes del cinquè centenari del naixement de Francesc de Borja promoguts per l'ajuntament i el CEIC Alfons el Vell de Gandia. En l'agenda d'activitats, a més de la celebració de congressos, l'IEEB promou l'intercanvi d'estudiants i d'investigadors d'altres universitats i institucions culturals, de moment, sobretot d'Itàlia.

De cara a una major difusió internacional, assenyalada com a número 3, l'IEEB té un lloc web que aporta bibliografia, filmografia, publicacions, novetats, rutes borgianes per Itàlia i el País Valencià i una *Revista Borja* biennal d'estudis científics dedicats íntegrament als Borja des d'un enfocament pluridisciplinar i amb una atenció especial a la descripció, edició o interpretació de materials inèdits o poc coneguts sobre aquesta família. Es pot consultar a la pàgina de l'IEEB (www.elsborja.org) els núms. 1 (2006-2007) i 2 (2008-2009). Disposa de ISSN i està presentada en català, italià i anglès; properament serà també consultable des del portal RACÓ. El núm. 3 (2010-2011) inclourà un dossier sobre Francesc de Borja i el ducat de Gandia amb motiu del 500 aniversari del naixement del Sant.

L'Institut disposa d'una biblioteca especialitzada sobre els Borja i d'una col·lecció de més de 600 CD-ROM que reproduïxen bona part dels registres de Calixt III i d'Alexandre VI i la nova adquisició en DVD de material borgià feta el 2008 també de l'Arxiu del Vaticà.

Queda finalment un darrer punt, el 4, el de la creació d'un banc de dades documental, bibliogràfic, iconogràfic i musicològic. Respecte a l'iconogràfic, cal dir que funciona ja des del 1992 un grup de vuit especialistes a Lleida que s'hi dedica. Operen en nombrosos llocs: museus, col·leccions, galeries, biblioteques, arxius, espais arqueològics i urbans en general, edificis (palaus, castells, esglésies, catedrals, viles...), amb l'única finalitat d'obtenir imatges de tot allò que pugui tenir relació amb els Borja. En aquests moments es disposa d'un fons iconogràfic aproximat de més de 2.000 imatges, conservades en diversos suports (paper en blanc i negre, paper en color, diapositives i transparències de diver-

sos formats). Totes les imatges estan perfectament documentades, amb matèria i temàtica iconogràfica molt diversa. Bàsicament, la recerca se centra en dibuixos, gravats, documents, urbanisme, arquitectura, escultura, pintura, miniatura, ceràmica, orfebreria, teixit, art de l'objecte, arts decoratives i sumptuàries. Totes les imatges s'escanegen en alta resolució fotogràfica.

L'objectiu principal d'aquest Banc de Dades Visual és aplegar el màxim de referències iconogràfiques dels Borja, treball que, atesa la importància de la família i el seu ressò en tots els aspectes de la vida política, social i cultural, es pot considerar de gran abast, malgrat la tasca realitzada fins l'actualitat.

Des de petjades urbanes, arquitectòniques i defensives (els famosos castells, per exemple, dels Estats Pontificis a la Itàlia del Renaixement), fins a referències pictòriques, escultòriques, d'objectes, literàries, arqueològiques o bé les més efímeres en suport de paper (i aquí cal tenir presents els dibuixos, documents d'arxiu i gravats d'obres borgianes actualment desaparegudes o bé molt transformades), el corpus iconogràfic aplega un material molt valuós amb vista a l'estudi i l'anàlisi de qualsevol de les facetes borgianes: històriques, religioses, ideològiques, polítiques, diplomàtiques, econòmiques, culturals, etc.

De manera similar es procedeix pel que fa al banc de dades musicològic o recopilació i estudi de les composicions musicals relacionades amb el període dels Borja i la seva influència posterior. Estudi de les diverses formes, estils i gèneres musicals habituals en el temps que els va tocar viure, i per l'altra, les repercussions sonores que han tingut aquestes figures posteriors a la seva existència, bé siguin estrictament musicals o bé utilitzant aquest art com a suport d'altres, particularment el cinema. Per tant podríem precisar: *a)* estudi de la música, tant religiosa com profana; introducció a Roma de determinades influències de l'antiga litúrgia mossàrab en el cant romà; presència de músics al servei de la basílica de Sant Pere; encàrrecs de cantoral. *b)* Repercussions en la polifonia romana; la capella musical pontificia així com la d'alguns cantors, en ocasions també excel·lents compositors; estudi específic, transcripció i gravació d'algunes obres directament vinculades a alguns dels personatges més destacats, particularment Alexandre VI; la presència de l'orgue en aquesta formació musical. *c)* Estudis entorn de la música instrumental, i molt concretament de l'agrupació al servei de l'esmentat papa, denominada en ocasions *L'Harmonia papale*. *d)* Treballs sobre les danses moresques de procedència peninsular i la seva influència en el conjunt de la música festiva utilitzada a la Roma d'aleshores. *e)* Relacions i conseqüències musicals d'algunes obres artístiques predilectes del papa Alexandre, com ara les pintures dels seus apartaments degudes a Pinturicchio: les Sibilles, la casta Susanna... i els compositors que s'hi van inspirar. *f)* Treballs sobre la música en les principals ciutats on van viure els personatges més destacats de la saga i la seva influència en la formació i predileccions musicals, sobretot pel que fa a ambdós papes i Lucrècia: Xàtiva, València, Lleida, Bolonya, Nàpols, Roma, Ferrara... *g)* Les obres d'alguns destacats compositors inspirades en la personalitat i poder de diversos membres de la família Borja. I per acabar, les bandes sonores dels nombrosos films dedicats a qualsevol dels personatges d'aquesta nissaga.

Per a tot això, caldria configurar un equip de musicòlegs i també d'intèrprets o d'agrupacions musicals per tal de desenvolupar un treball ampli i coherent capaç tant de

portar a terme una investigació científica rigorosa com d'oferir al gran públic en el camp divulgatiu i a través dels diversos mitjans que ofereix la moderna tecnologia, tots els resultats més interessants de les diverses línies de treball.

Els projectes de l'IIEB són, com es pot veure, a llarg termini però esperem que a poc a poc es vagi avançant amb rigor i eficàcia. És imprescindible la col·laboració d'institucions locals i estrangeres i, és clar, d'investigadors que cada vegada s'interessin més pel tema. Que s'ho val.